

РОЗДІЛ 2

УЯВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ МОЛОДИ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ

2.1. Образ майбутнього в поглядах сучасної української молоді

2.1.1. Категорія «образу» в психології

Актуальність теми дослідження зумовлена поліфункціональністю образної сфери та уявленнями людини про власне майбутнє, що суттєво впливає на її життєві плани.

На сучасному етапі розвитку науки практична значущість вивчення образної сфери універсальна, адже немає сфери людської діяльності, де не функціонують певні образи. Залежно від розуміння поняття «образ» в різних наукових школах він набуває відносно самостійного характеру.

У «Психологічному словнику» поняття «образ» визначається «як суб'єктивна картина світу чи його фрагментів, що включає самого суб'єкта, інших людей, просторове оточення і часову послідовність подій» (А.Петровський, М.Ярошевський, 1990). Виникаючи, образ набуває відносно самостійного характеру, відображає активну, дієву роль в поведінці людини. Як зауважує А.А. Гостев, образ розуміється як відображення об'єкту, в якому зберігається його просторово-часове інформаційно-енергетичне відношення і це є «психологічний інструмент контакту індивідуальної психіки з багатомірною реальністю Макрокосма на різних каналах» (А.Гостев, 1992). В українській мові термінологічними синонімами образу є «відображення», «зображення». В англоамериканській літературі термін «образ» (image) розуміється як образ-уява, елемент відображення, що виникає при відсутності відповідної йому сенсорної стимуляції, а образ-сприймання розуміється як термін

«перцепт», необхідний лише для пояснення випадків ілюзорного сприйняття. Але етимологічні корені «образу» - «image» (англ.), «imagen» (ісп.) та інші виникли від латинського «imago», коріннева метафора якого вказує на імітацію «imatari» в процесі копіювання оригіналу.

На нашу думку, образ суб'єкта ніколи не вичерпує всього багатства його якостей і стосунків: оригінал завжди багатший за копію, але саме «образ» є результатом взаємодії оригіналу і його відображення. Дуже важливо, який саме стимул у своєму різноманітті сприяє побудові образу, а який ні. С. Смірнов зауважує, що це «визначається значущістю об'єктів – джерел стимуляції, їх відношенням до цілей та умов нашої діяльності» (С.Смірнов,1985).

У філософії розроблене уявлення про те, що в основі відображення лежить спільність, єдність внутрішньої природи об'єкта відображення і зовнішніх умов його існування. Ми не будемо детально зупинятися на протиріччі, яке викликає цю єдність. Лише підкреслимо, що розрив зв'язку між образом і об'єктом відображення, їх відокремлення, ізоляція тільки призведе до деструкції самого образу.

Розглядаючи образ у філософському та загальнопсихологічному розумінні, ми виокремлюємо два основних етапи розробки проблеми образу: 1) від імітуючої репрезентації Емпідокла, Демокріта, Епікура до історичного підходу проблеми активності Гегеля, де окремий індивід і його свідомість є абстрактним образом культурно-історичного цілого; 2) від радикально-ортодоксальних підходів на проблему пізнавальної активності у ХІХ-ХХ століттях до узагальненого образу майбутнього – Ідеалу чи Ідеї.

У підходах Дж.Уотсона активність належала середовищу, а організм тільки реагував на його зміни. У Б.Скіннера організм розглядається як такий, що активно діє в середовищі і навіть змінює його

(Д.Артиков, А.Піскопель, 1981). Критикуючи класичний біхевіоризм за ігнорування проблеми образу, він вводить поняття оперантної чи активної поведінки, а відтворення образу в думці зводить до відтворення тих дій, які людина здійснила, сприймаючи реальний предмет. І на нашу думку, біологізаторські пояснення зводять пізнавальну активність до однієї з форм рухової активності, посилюючи зв'язки між стимулом і реакцією.

Аналізуючи поняття «образ» в психології, неможливо не сказати окремо про гештальтпсихологію та її представників – М.Вертхеймера, К.Кьолера, К.Кофку, К.Левіна, К.Гольдштейна, Ф.Хайдера, які неправомірно надали характер законів окремим фактам, що виявлені при вивченні процесу сприйняття, а самосприйняття тлумачили як «чистий» феномен свідомості, а не як психічний образ об'єктивної реальності, що базується у предметній діяльності та залежить від попереднього досвіду. Під час аналізу інтелектуальної поведінки була простежена роль сенсорного образу в організації рухових реакцій. Побудова цього образу пояснювалась особливим психічним актом пізнання, миттєвим схопленням стосунків у сфері сприймання (інсайт). Ідеї гештальтпсихології сприяли розробці категорії психічного образу, хоча гальмували детерміністський аналіз психічних процесів. Ф. Хайдер ввів поняття «гештальт» у соціальну психологію з метою пояснення міжособистісного сприйняття.

Гештальтпсихологія спричинила введення К.Халлом і Е.Толменом «проміжних змінних» (опосередкованих факторів). У К.Халла – це процеси швидше периферійного типу, а у Е.Толмена – центральні пізнавальні структури, зміни яких не можуть бути самостійним результатом спеціальних типів реакцій.

У підході «нового погляду», яскравим представником якого був Д. Брунер, уточнюється поняття «установка», де акцент був зроблений на

позитивному вкладі установки в процес сприймання завдяки антиципації (передбачення). Це призвело до цікавих концепцій пізнавальної активності Д. Брунера.

Згідно з Г. Тардом, Е. Дюркгеймом, Ш. Блонделом, М. Гальбваксом, Л. Леві-Брюлем психіка має соціально-історичну природу. На думку С.Смирнова, «саме суспільство психологізувалось Дюркгеймом і розумілось натуралістично як сукупність колективних уявлень, а не як суб'єкт практичної матеріальної діяльності»(С.Смірнов,1985).

Спробу зрозуміти соціальну природу пізнавальної активності, подолати прірву між соціальним і несоціальним у людей зробив Блондель, але людина у нього, на нашу думку, залишається перш за все споживачем того, що створено суспільством.

Ж. Піаже зазначає, що «образ, як і операція, виникає з дії і представляє не сенсорний слід, а активну копію, інтеріоризоване відтворення дій перцептивного дослідження об'єкта». Ж.Піаже виділяє образи репродуктивні (відтворення сприйнятого раніше) і антиципуючі (видозміна знайомих об'єктів у думці).

Спробу синтезувати ідеї, що стоять за поняттям схеми в контексті аналізу пізнавальної активності зробив У.Найссер. Він підкреслював, що «пізнавальна активність пов'язана з придбанням, організацією і використанням знань» (У. Найссер, 1981). Образ, за У. Найссером, «не картинка в голові, а певне перцептивне передбачення чи план збору інформації з потенційно доступного оточення, синонім перцептивної готовності» (У. Найссер, 1981).

На початку ХХ століття логіка розвитку психологічної науки і потреби психолого-педагогічної практики диктували необхідність дослідження як чуттєвого, так і розумового образу. *Розумовий образ* потенційно здатний опредмечуватись: «осідати» в словах, музичних

тонах, графічних формах і згодом «відтворюватись» у діяльності суб'єкта. *Чуттєвий образ* існує лише в актуальній взаємодії суб'єкта з предметами зовнішнього світу (в часі і просторі, взаємодії суб'єкта з об'єктом). На думку О.М. Ткаченка, *чуттєвий і розумовий образи* – це специфічні рівні пізнавальної діяльності, які відрізняються перш за все характером об'єктивованості (О.Ткаченко, 1979).

Якщо Л.Виготський звертає увагу на ейдетичний образ-уяву і його виключну роль у сприйнятті, то С.Рубінштейн наголошує на ролі рухів у виникненні образів, обмежуючи психічну діяльність як діяльність мозку. Він пише про те, що «образ речі залежить від умов її існування» (С.Рубінштейн, 1957). Взаємодоповнюючими характеристиками психічного образу є його суб'єктивність і об'єктивність. На думку С.Рубінштейна, «співвідношення суб'єктивного і об'єктивного мислення інше, ніж у відчутті і сприйманні» (С.Рубінштейн, 1957), тобто взаємозв'язок суб'єктивного і об'єктивного на різних рівнях образу є якісно різним.

Проблема активності психічного відображення займала центральне місце в роботах Д. Узнадзе. Сам автор пише, що «установка, як цілісний стан суб'єкта, виражає собою перш за все ті форми детермінації діяльності, які йдуть від суб'єкта і тим самим є активним початком будь-якої діяльності» (Д.Узнадзе, 1966).

Загальнопсихологічна теорія діяльності в працях П. Гальперіна, А. Запорожця, П.Зінченко, О.Леонтьєва, О.Лурія та інших внесла значний вклад у розвиток і розкриття сутності активного психічного відображення. С.Смірнов відзначає в своїх дослідженнях, що в генетичному плані, тобто в плані розвитку, на перший план виходить залежність характеру образу від діяльності, але вторинною тоді є залежність самої діяльності від

психічних утворень, яка найповніше проявляється у функціонуванні образу на стадіях ініціації і регулювання діяльності.

На нашу думку, об'єктивність образу полягає в тому, що його зміст і характер перебігу зумовлені взаємодією суб'єкта з об'єктом. Образ є нічим іншим як відображенням об'єктивного стану речей. Об'єкт є вихідним у виникненні і функціонуванні психічного образу. Чуттєвий образ визначається об'єктивними умовами предметного сприймання.

Відображаючи реальний взаємозв'язок пізнавальних, спонукальних та регулятивних процесів психічної реальності на психофізіологічному рівні організації поведінки людини, ми не можемо не врахувати вплив спонукань, мотивів на процес пізнання та формування образу. Саме вони забезпечують образ необхідною «енергією». Динаміка поведінки суттєво впливає на динаміку побудови психологічного образу, а завдяки мотивам він набуває вибіркового характеру. Як відмічає О.Ткаченко, селективність і вибірковість образу зумовлюється як попереднім перцептивним досвідом, так і актуалізованою системою спрямованості особистості (О.Ткаченко,1979).

На думку О. Леонт'єва, «процес відображення є результатом не діяння, а взаємодії, тобто результатом процесів, що йдуть немовби назустріч один одному. Один з них є процес дії об'єкта на живу систему, другий – активність самої системи по відношенню до об'єкта дії» (О. Леонт'єв, 1979).

А.Коршунов і В.Тюхтін зазначають, що, аналізуючи поняття «образ» і «модель», філософськи важливо бачити їх різницю: *образ* є результатом взаємодії двох систем, у ході чого встановлюється певна відповідність між оригіналом і його відображенням, *модель* включається в процес зовні і не знаходиться в причинному зв'язку з об'єктом (О.Коршунов,1979).

Глибинні механізми формування образів вивчав М. Хоровітц. Автор відзначав, що породження будь-якого образу пов'язане, перш за все, з емоційно-мотиваційною сферою людини і загалом минулим досвідом (особливо стресогенними враженнями), динамікою (Horowitz, 1970). Ми бачимо, що реально образ зливається з предметом у нашому сприйманні, а набір категорій, до яких ми віднесли той чи інший об'єкт, завжди залишається його більш чи менш точним описом і образ нібито виходить з самої моделі, ідеалу, еталону, ідеї.

Щодо існування образу, то він існує не тільки у внутрішньому суб'єктивному психічному просторі, а і в зовнішньому об'єктивному полі в процесі реальної взаємодії суб'єкта з дійсністю. Зміст образу людини залежить від якості наших думок та переконань як суб'єктивних вимірів кожного індивіда.

Інформуючи про результати діяльності суб'єкта і відображаючи навколишню дійсність, образ виконує такі свої найважливіші функції: конструктивну, регулятивну, еталонно-оцінну і прогностичну. Як наголошує А. Корчинські, образ має регулятивну функцію в поведінці суб'єкта взаємодії, що включає в себе «систему прагнень, очікувань, прогнозів, цінностей». На нашу думку, образ як індивідуально-варіативна реальність в свідомості особистості конструє, тобто утворює, творить, організовує в ціле, структурно впорядковує і навіть узагальнює, а також удосконалює, покращує духовно, може виступати зразком чи прикладом для наслідування.

В діяльності людини роль образної сфери в найширшому розумінні визначається тим, що образи в нашій свідомості є певними об'єктами й актуалізують зміст досвіду суб'єкта та моделюють варіанти майбутнього. А образом майбутнього є *Ідеал* чи *Ідея як цінність*, яка в думці звільнена від негативних сторін і доведена до статусу взірця чи перспективи.

Ціннісна Ідея як бажаний *Образ майбутнього* відображає динамічний аспект дійсності, потребу в прогресивних змінах. В ідеї, як образі майбутнього, втілюється прагнення людини до досконалості, до повноти прояву своїх здібностей, хисту, потреб, що стимулює її волю та спонукає до практичних дій. З втратою ідеї, як майбутньої життєвої перспективи, людина, як і нація, народ, суспільство, держава, втрачає перспективу розвитку, перетворюється в знеособленого суб'єкта. Завдяки ціннісній ідеї людина визначає смисложиттєві орієнтири, стратегічні цілі, усвідомлює свої можливості, виявляє творче начало. На основі ідеї-цілі формується діалогічне ставлення людини до навколишнього світу, що розширює параметри її індивідуального буття. Ідею не можна звести до переліку чеснот, вона проявляє себе як узагальнений Образ. Через свою абстрактність ідея немає однозначного образу, вона багатогранна. Тому в суб'єкта завжди виникає бажання конкретизувати ідею чи ідеал, виходячи із реальних потреб, а це часто спричиняє конфлікт та суперечливі тенденції. Дієвість ідеї в суспільстві визначається мірою її впливу на процес реального буття людини. Лише в цьому випадку ідея може виступати стимулом саморозвитку особистості. Коли ідея відірвана від реальних потреб людини, вона перетворюється на повну абстракцію.

Ціннісна ідея органічно поєднує в собі минуле, теперішнє і майбутнє. Зневажливе ставлення до минулого перекреслює шлях до майбутнього. Минулому ми маємо подякувати за те, що ми його знаємо. Без усвідомлення помилок минулого неможливо творити добро сьогодні, визначити сучасні тенденції та перспективи розвитку, загальну культуру. Ціннісна ідея як образ майбутнього сприяє вдосконаленню людини, але в процесі такого вдосконалення вона змінюється й удосконалюється сама.

А.Гостев, підкреслюють, що феноменологічний опис образних явищ та переживань людиною їх змісту, виступає необхідним напрямом

дослідження глибинних механізмів психічного відображення-регулювання внутрішнього світу людини в руслі суб'єктивної парадигми (А.Гостев, 2001). Розглядаючи образ як об'єктивну реальність, ми звертаємо увагу на змістовий аналіз образу, а саме: чим є образ як подія внутрішнього світу і як він переживається людиною як сутність. Образ як явище має самоцінність буття в гносеологічному, аксеологічному та морфологічному аспектах. Це дуже важливо, тому що дає змогу досліджувати філософсько-світоглядний та психологічний аспекти розвитку особистості: когнітивні й регулятивні ефекти від переживань людини. Вивчення образної сфери є важливим процесом для розуміння цілісності людської психіки, індивідуальної свідомості та неусвідомленої сфери психіки, а також формування інтегральної картини світу та соціальних уявлень.

Підсумовуючи цей аспект проблеми, зазначимо, що на відміну від *ідеї* як абстрактної даності; *еталону*, що формується директивами, але відсутнього в реальному житті; *іміджу* як копіювання оригіналу, *образ* є гнучкою динамічною індивідуальною реальністю, що існує в нас самих. Ми вважаємо, що він є результатом взаємодії оригіналу і його відображення, і погоджуємося з дослідниками (О.Леонт'єв, Б.Ломов, Ж.Піаже, С.Смірнов, О.Ткаченко), що образ формується і змінюється під впливом певної діяльності та залежить від попереднього досвіду суб'єкта.

Таким чином, у подальшому ми будемо використовувати поняття *«образ»* як складне інтегральне багатofункціональне утворення в психіці людини, що формується в діяльності, залежить від попереднього досвіду суб'єкта й орієнтується на суспільно-ціннісну ідею.

2.1.2. Результати дослідження образу майбутнього в молоді (за матеріалами досліджень на Волині)

Людина не володіє об'єктивним часом, але свій психологічний час вона може структурувати вільно. Наша уява про майбутнє, образ

майбутнього є невід'ємною частиною життєвого шляху людини, тому що є суб'єктивним відображенням її розвитку, що орієнтується на ціннісну ідею.

Актуальність проблеми образу майбутнього в свідомості молоді обумовлена зростанням інтересу сучасної психологічної науки до питань, пов'язаних з уявленням людини про власне майбутнє, проблемою становлення та розвитку образу майбутнього, його впливом на організацію життєвого шляху особистості, багатофункціональністю самого поняття «образ» (К.Абульханова-Славська, С.Башкова, Т.Березіна, Є.Головаха, А. Гостев, А.Кронік, Д. Леонт'єв, С.Смірнов, С.Рубінштейн та ін.).

Спрямованість у майбутнє є характерною рисою підліткового та юнацького віку, де одним із показників специфіки становлення та розвитку образу майбутнього є життєві плани особистості (Л. Виготський, І. Дьоміна, А.Шмельов та інші). На думку Л.Виготського, життєвий план як система пристосування до оточуючого світу вперше усвідомлюється підлітком і є зовнішнім корелятом процесу оволодіння власним світом, оформленням його особистості, поглядів, свідомості загалом (Л.Виготський,1983).

У цьому віці майбутнє має особливо важливу роль, тому що прагнення підлітків і юнаків у майбутнє пояснюється становленням ціннісної координати багатовимірного світу особистості. Світ молоді людини стабілізується, стає незалежним від ситуативних смислів і актуальних потреб. Джерелом активності стають не тільки потреби, а й мотиви, цінності, ідеї, які починають мати ведучу роль у визначенні напрямку активності особистості (А.Асмолов, Л.Божович, Б. Братусь, І.Кон, О.Леонт'єв та ін.). Особистість має постійно розвиватися і

змінюватися таким чином, щоб її властивості були більш гнучкими й адаптивними до нових, складніших викликів часу.

У психологічній літературі велика кількість термінів описує уявлення особистості про майбутнє: «орієнтація на майбутнє», «майбутня перспектива», «життєві цілі», «життєві плани», «планування майбутнього» тощо. Ці терміни відрізняються об'єктами майбутнього, рівнем узагальнення, практичним потенціалом. Всі ці явища відносяться до образу майбутньої особи і характеризуються конкретними психічними особливостями: переживаннями, цінностями, самооцінкою, рівнем домагань, життєвими планами тощо. Це відмічають у своїх працях К.Абульханова, В.Ковальов, О.Кузьміна, М.Кирилова, І.Кон, П.Герстман, М.Гінзбург, Ж.Нюттен

На нашу думку, *образ майбутнього* - це складне інтегральне утворення, що складається із взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих компонентів (ціннісно-смісловий, поведінковий, емоційний). В підлітковому та юнацькому віці образ майбутнього є системним і багаторівневим явищем, тому що включає ціннісні орієнтації, життєві плани, події, засвоєні стереотипи та установки, елементи рефлексії та самооцінки, емоційне ставлення до майбутнього, що детермінує особистісний розвиток та соціальну поведінку в підлітково-юнацькому віці.

Дж.Кехо зауважує: «якість вашого життя залежить від якості ваших думок», коли «...ваше підсвідоме буде творити в залежності від того, які образи ви вкладаєте в нього в своїх щоденних роздумах»(Дж.Кехо,2010).

Образ в свідомості людини допомагає осмислити минулий досвід, побачити глибинні тривоги, прояснити життєві цілі, дає можливість усвідомити будь-яку ситуацію, риси характеру і формувати їх, а також знайти перешкоди особистісного росту, краще зрозуміти іншу людину.

Образи виступають і як діагностичний інструмент самопізнання, і як засіб внутрішнього світу людини. Вони полегшують розуміння внутрішнього світу людини і регулюють її життєдіяльність.

Об'єктом дослідження є образ майбутнього в молоді як елемент рефлексії й самооцінки, емоційного ставлення до майбутнього, життєвих планів молоді в прикордонних регіонах України (на Волині).

Предметом дослідження є психологічні особливості образу майбутнього в підлітково-юнацькому віці в контексті життєвих цінностей та самооцінки.

В якості *методів дослідження* були застосовані: анкета «Соціальні уявлення молоді» (І.Філіппова, О.Кузьмук) – для виявлення ціннісно-смиислового та емоційного ставлення до майбутнього, іншої культури та життєвих цілей молодого покоління; проєктивні методики: «Дерево» (Farver'a Ghosh'a і Garcí, 2000) – для визначення самооцінки молоді і «Кактус» (М. Панфілова) – для виявлення спрямованості, агресивності, тривоги й особистісних ресурсів, а також твір-мініатюра «Яким я бачу своє майбутнє».

В межах комплексного дослідження ми розглянули змістовний аспект образу майбутнього молоді в підлітковому та юнацькому віці з метою їх порівняння. Всього було опитано 548 осіб в прикордонному регіоні України (Волинь), з них 268 студентів і 280 учнів. Серед *студентської молоді* 111 (41%) юнаки і 157 (59%) дівчата; 148 осіб (55,4%) з міст і 62 особи (44,6%) з сіл та селищ; середній вік респондентів 19,2. Серед *учнівської молоді* 128 підлітків (45,7%) – хлопці і 152 (54,3%) – дівчата; 234 (86,7%) з міст і 37 (13,2%) з сіл та селищ, середній вік респондентів 14 років.

Обробка даних за анкетною «Соціальні уявлення молоді» показала, що серед *студентської молоді* 134 особи (50%) вважають, що «наше щастя в

наших руках»; 91 особа (34%) – вірить у краще майбутнє; 41 людина (15,3%) – дивляться в майбутнє з тривогою та невпевненістю; 24 студентам відповісти на це запитання важко (9%) і 19 осіб (7,1%) вважають, що позитивні зміни можливі, але мало ймовірні. Серед учнівської молоді 109 осіб (38,9%) вважають, що щастя у власних руках; 109 осіб (38,9%) – дивляться з вірою в краще майбутнє; 42 особи (15%) не можуть відповісти однозначно; 33 особи (11,8%) – вважають, що позитивні зміни можливі, але мало ймовірні; 28 осіб (10%) дивляться в майбутнє з тривогою та невпевненістю. Підсумовуючи результати цього аспекту соціальних уявлень молоді, можна констатувати, що половина студентської та майже 40% учнівської молоді розраховують на себе, власні здібності й ресурси. Щодо гендерного аспекту: і у дівчат, і у хлопців 50,3% і 49,5% цей емоційний настрій на майбутнє майже однаковий. Більше третини респондентів вірить у краще майбутнє, але серед хлопців-студентів тільки 27,9%, а серед дівчат таких більше – 38,2%. Віри в майбутнє серед учнів більше у хлопців (42,3%) і трохи менше 40,8% – у дівчат. Але 10% учнів і 15,3% студентів дивляться в майбутнє з тривогою і невпевненістю в ньому. Рівень тривоги у хлопців-студентів вищий – 17,1%, а у дівчат – 14%. Серед учнівської молоді, навпаки, невпевненість і тривожність вищі у дівчат (12,5%) і нижчі у хлопців – 8,1%. Вважаємо, що окрім вікових особливостей, важливими чинниками є вплив батьків та стиль виховання в родині, де проживають учні, а також вплив нестабільної соціально-політичної ситуації в країні, яка викликає особливий стан тривоги в студентів-чоловіків.

Образ майбутнього як емоційно-ціннісна модель орієнтує життєдіяльність суб'єкта в масштабах багаторівневої часової перспективи і головних цінностей, спрямовує направленість розвитку в майбутньому і особистісний смисл переживань в теперішньому.

Образ майбутнього ми досліджували через питання мрії, життєвих цінностей та ціннісних орієнтацій, особистих планів для кожного респондента. *Ціннісні орієнтації дають* змогу глибинно розглядати процес соціалізації та культуралізації індивіда й спостерігати його динаміку, прогнозувати спрямованість особистості (І.Філіппова, 2016).

Анкетування соціальних уявлень молоді (І.Філіппова, О.Кузьмук), *діагностика соціальних цінностей особистості* (Н.Фетіскін, В.Козлов, Г.Мануйлов, 2005) та *твір-мініатюра «Яким я бачу своє майбутнє»* виявили такі ціннісні орієнтації студентської та учнівської молоді на Волині: на першому місці - *щаслива сім'я*; на другому – *власне здоров'я та здоров'я близьких*; на третьому місці – *можливість подорожувати по цікавих країнах*; на четвертому – *процвітаюча держава Україна* і на п'ятому місці – *професійні цінності (цікава робота)*.

Соціальні цінності було діагностовано у 302 осіб, з яких 150 – це студенти Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, віком 19-21років і учні області та міста Луцька, віком 14-16років.

Сімейні цінності як традиційні і найважливіші визначило 150 осіб (56% всіх респондентів), вони є важливою умовою щастя людини для 52 юнаків (46,8%) і 98 дівчат (62,4%). *Серед учнів* всього 152 особи, з них 65 хлопців (54%) і 87 дівчат (57,2%). Реалізація цінностей «власного здоров'я та здоров'я родини» вибрало 46,6% студентів і 44,6% учнів, майже в однаковій кількості дівчата та хлопці (48,6%; 47,7%).

Можливості щодо *подорожування цікавими країнами світу* вибрало 20,1% (54) студентів і трохи більше 28,2 % (79) учнів. І серед студентської, і серед учнівської молоді дівчата більше хочуть мати можливості подорожувати – 35% і 32,9% , ніж хлопці – 17,1% (студенти) і 26,1% (учні).

Серед студентів 19% (51 особа) вибрало *процвітаючу державу, але* хлопців 18%, а серед дівчат трохи більше -19,7%. Серед учнів 14,6% (41 особа) і майже в рівній кількості хлопці та дівчата 15,3 % і 15,8%.

За нашим дослідженням *хороша робота і професійна самореалізація* більше цікавить учнівську молодь – 78 осіб (27,9%) і тільки 40 осіб (14,9%) серед студентів. Вважаємо, що в школах ведеться цікава і результативна профорієнтаційна робота як серед підлітків, так і серед їх батьків.

Образ майбутнього в дівчат і хлопців, як бачимо з досліджень, має як відмінності, так і подібні характеристики за його компонентами. Спільним у молоді є емоційне забарвлення уявлень про власне майбутнє.

Окрім вказаних ціннісних орієнтацій, студентська та учнівська молодь Волині та м. Луцька *мріє про власний дім* – 29 студентів (10,8%) і 26 учнів (9,3%), *про власний бізнес* – 26 респондентів (9,7%) і 35 учнів (12,5). Серед підлітків є актуальним: *мати стильне авто, модні речі і вирізнятись серед інших* для 21 особи (7,5%) і особливо для хлопців (13,5%) і тільки 3,9% – для дівчат. Серед студентської молоді це є характерним тільки для 7 осіб (2,6%), серед них 1 хлопець, але 6 дівчат.

На нашу думку, для дівчат характерним є активне, цілеспрямоване і більш визначене ставлення до майбутнього, наявність конкретних соціально-значущих цілей, наприклад, створення сім'ї, здоров'я близьких, пізнання інших країн світу, процвітаюча держава. Для хлопців характерно більш оцінне ставлення до майбутнього, присутність в ньому цінностей здоров'я, професійних та громадянських орієнтацій.

Молодь гостріше, ніж дорослі відчуває нестабільність соціального світу і прагне зрозуміти, як повернути відчуття впевненості та комфорту. Молода людина намагається зрозуміти, чому її цінності, установки, життєві орієнтири не можуть бути реалізованими, чому соціальна система

не підтримує її, а, навпаки, залишає балансувати між ризиками. Молоді українці вимушені діяти в ситуації, коли ні їх дії, ні результат нічим не гарантовані (I.Filiprowa, Y.Yemielianova,2016).

Важливим аспектом дослідження було виявлення *самооцінки* наших респондентів. Її значущість неможливо переоцінити в сучасних екстремальних для країни і стресових у світі ситуаціях. Самооцінка тісно пов'язана із ставленням особистості до себе та оточення. Серед 214 студентів і 182 учнів, що взяли участь у дослідженні самооцінки (методика Дембо-Рубінштейна) та виконали проєктивні методики («Дерево» і «Кактус»), 59,8% мають адекватну самооцінку, а 40,2% – неадекватну, з них 20% завищену і 20,2% занижену. Коли є проблеми з самооцінкою, то це проявляється в невпевненості в собі, недооцінці власних ресурсів по вирішенню життєвих проблем, повторюванні життєвих невдалих сценаріїв, накопиченню комплексів, які можуть передаватися наступним поколінням.

Аналіз отриманих результатів за проєктивними методиками серед 396 респондентів свідчить про наявність таких особистісних характеристик: серед *студентів* середній рівень агресивності у 164 осіб, страх та тривога – у 100 осіб, інтровертованість – 135 осіб, імпульсивність – 125 осіб, егоцентризм – 87 осіб, самотність і відсутність сімейного затишку у 70 осіб. Але присутній сімейний затишок у 148 осіб, відкритість у 96 осіб, лідерство яскраво виражено у 81 особи, скритність у 63 осіб. *Серед учнів* середній рівень агресивності тільки у 105 осіб, егоцентризм у 70, страх у 59 підлітків, скритність у 48, імпульсивність у 76, самотність і відсутність сімейного затишку у 49, але відкритість у 86 підлітків, екстравертованість у 84 осіб, лідерство у 54, сімейний затишок у 138 підлітків.

Висновки. Отримані результати підтверджують актуальність розгляду проблеми образу майбутнього як складного інтегрального утворення, що складається із взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих компонентів (ціннісно-смісловий, поведінковий, емоційний).

Підсумовуючи результати досліджень самооцінки та особистісних характеристик наших респондентів зауважимо, що більше половини молодих людей мають адекватну самооцінку, хоча майже по чверті - занижену та завищену. В більшості студентів університету (76,6%) проявляється середній рівень агресивності та страху, в порівнянні з учнями шкіл області та м.Луцьк. Половина студентів проявляють лідерські якості, чверть усіх респондентів є відкритими до інших, хоча в більшій половині (50,7%) студентів та учнів високий рівень імпульсивності. Надає оптимізму те, що 64,6% наших респондентів мають сімейний затишок і не є самотніми, що, сподіваємося, буде сприяти їх розвитку та саморозвитку.

2.2. Психологічні особливості етнічних стереотипів української молоді

2.2.1. Етнічний стереотип: основні підходи до розуміння дефініції

Важливі соціальні й політичні події, що відбулися та ще розгортаються на теренах нашої держави, прагнення українського суспільства до включення у велику європейську спільноту призвели не лише до зміни зовнішнього політичного вектора розвитку нашої держави, а й зумовили певні зміни у ставленні пересічних українців до своїх сусідів і представників етнічних меншин, що мешкають на теренах України.

Етнічні стереотипи, сформовані внаслідок впливу історичного досвіду міжетнічних взаємин представників різних національностей, сьогодні